

10 Πολυτυπίες της Νέας Ελληνικής σε νεοελληνικά λεξικά και σχολικά εγχειρίδια της γλώσσας και της λογοτεχνίας: Διαστάσεις (κοινωνιο-)γλωσσικής ποικιλότητας

Σοφία Ζερδελή

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το φαινόμενο της *λεξικογραφικής πολυτυπίας* αποτελεί ένα από τα συνηθέστερα χαρακτηριστικά της Νέας Ελληνικής (ΝΕ), γεγονός που καταδεικνύει τη δυναμική του λεξιλογικού της αποθέματος. Στην παρούσα εργασία, επιχειρείται αρχικά η αποδελτίωση και καταγραφή λεξικών μονάδων της ΝΕ, οι οποίες εντοπίζονται σε ΝΕ λεξικά και σχολικά εγχειρίδια της Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού και εγχειρίδια της ΝΕ Γλώσσας και Λογοτεχνίας της Α΄ Γυμνασίου με παράλληλους, ελάχιστα παραλλαγμένους φωνολογικά, μορφολογικά ή σημασιολογικά τύπους, που εμφανίζονται με δύο (συνήθως) ή περισσότερες μορφές (*διπλοτυπίες ή πολυτυπίες της ΝΕ*). Οι τύποι αυτοί «αποκλίνουν» μορφολογικά από την επίσημη Κοινή Νεοελληνική και η λειτουργικότητά τους ποικίλλει σε διαφορετικά επικοινωνιακά περιβάλλοντα. Τέλος, προσδιορίζεται ορολογικά η κατά περίπτωση γλωσσική «παραλλαγή» (νεολογισμοί, δάνεια κ.α.), με ιδιαίτερη έμφαση στη διχοτόμηση *καθαρεύουσα/ δημοτική* και στο ζεύγος *λόγιο/ λαϊκό*.

Polytypes New Greek to Modern Greek dictionaries and textbooks of language and literature: Dimensions of (socio-) linguistic diversity

Sophia Zerdeli

ABSTRACT

The phenomenon of *lexicographical variation* is one of the most usual characteristics of the Modern Greek language (MGL), a fact that reveals the dynamics of its vocabulary reserve. In the present announcement, initially the indexing and recording of lexical units of the MGL are attempted, which are traced in MGL dictionaries and school textbooks of the E' and F' Grades of Primary School and in textbooks of the Modern Greek language and Literature of the A' Grade of High School with parallel, scarcely differentiated phonologically, morphologically or semantically forms, which appear with two (usually) or more forms (*two-forms or multiple forms of the MGL*). These forms "deviate" morphologically from the official Common Modern Greek and their functionalism varies in different communicative environments. Finally, the linguistic "change" is defined terminologically in each case (neologisms, [linguistic] loans, etc.) with a special emphasis on the partition: *Katharevousa/Demotic Greek* and in the pair: *literary/folklore*.

0 Εισαγωγή

Η γλώσσα που μιλά σήμερα ο ελληνικός λαός δεν ήταν πάντοτε η ίδια. Οι αλλαγές που συντελέστηκαν στην ελληνική γλώσσα με το πέρασμα των αιώνων και σύμφωνα με

γλωσσικούς νόμους και κανόνες που οριοθετούν και εντέλει καθορίζουν την εξέλιξη κάθε γλώσσας, επήλθαν σιγανά και ανεπαίσθητα. Ξεκινώντας από την παλαιότατη, αρχική της μορφή, η ελληνική παρουσίασε στη διαχρονική της εξέλιξη μεγάλη ποικιλία μορφολογικών στοιχείων που αναμφισβήτητα συνθέτουν την ιδιαιτερότητα της φυσιογνωμίας της [1].

Η ελληνιστική κοινή είχε εξαπλωθεί σε ολόκληρο τον ελληνόγλωσσο τότε κόσμο και από την εξέλιξή της διαμορφώθηκε αργότερα η Μεσαιωνική και η ΝΕ. Απόλυτη ενότητα κατά τόπους δεν υπήρχε, πράγμα άλλωστε δύσκολο για μία γλώσσα που μιλιόταν σε τόση έκταση και από τόσους ομιλητές (Μακεδονία, Μικρά Ασία, παλιά Ελλάδα, Αίγυπτο). Οι διαφορές που παρουσίαζε εντοπίζονταν όχι μόνο ως τοπικές (γεωγραφικές) αλλά και ως κοινωνικές ποικιλίες, κάποιες από τις οποίες παραμένουν μέχρι σήμερα ως παράλληλοι τύποι (διπλοτυπίες ή πολυτυπίες): ρώγα – ρόγα, κρομμύδι – κρεμμύδι, βατράχι – βάθρακας – βάθρακος [2].

Στην παρούσα εργασία, στόχος μας είναι να μελετήσουμε και να καταγράψουμε κάποιες από τις λεξικές μονάδες της ΝΕ, οι οποίες εντοπίζονται σε ΝΕ λεξικά και σχολικά εγχειρίδια της ΝΕ Γλώσσας και Λογοτεχνίας των τελευταίων τάξεων του Δημοτικού και της Α΄ τάξης του Γυμνασίου και εμφανίζονται με δύο (συνήθως) ή περισσότερους, ελάχιστα παραλλαγμένους φωνολογικά, μορφολογικά ή σημασιολογικά τύπους. Επικουρικά εργαλεία στην έρευνα αυτή υπήρξαν τα λεξικά της *Κοινής Νεοελληνικής του Μ. Τριανταφυλλίδη* (ΛΚΝ), το λεξικό της *Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (ΛΝΕΓ) του Γ. Μπαμπινιώτη, το *Νέο Ελληνικό Λεξικό της Σύγχρονης Δημοτικής* (ΛΝΕΛ) του Εμμ. Κριαρά και το *Μεγάλο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας* του Α. Γεωργοπαπαδάκου, στα οποία αναζητήσαμε τους τύπους που συγκεντρώσαμε, εξετάζοντας παράλληλα τη μετάδοση των ίδιων λεκτικών πράξεων με διαφορετικές υφολογικές επιλογές και εναλλακτικούς τρόπους, γλωσσικά μεν συναφείς, εντούτοις επικοινωνιακά διακριτούς.

1 Η Νέα Ελληνική: Ιστορική ανασκόπηση

Η ΝΕ είναι μια γλώσσα ζωντανή που εδώ και πολλά χρόνια ακολουθεί έναν αυτόνομο δρόμο, καλλιεργείται μέσω της εκπαίδευσης, της λογοτεχνίας, του λόγου μαζικής επικοινωνίας και της καθημερινής χρήσης. Γι' αυτό παρουσιάζει μεγάλο αριθμό διαφορετικών ειδών λόγου, το καθένα από τα οποία έχει τα ιδιαίτερα γλωσσικά του χαρακτηριστικά [3].

Ως γνωστό, από την αρχή σχεδόν του 19^{ου} αιώνα, ως γραπτή κοινή γλώσσα καθιερώθηκε η καθαρεύουσα. Η ΝΕ Λογοτεχνία, όμως, διστακτικά στην αρχή, αποφασιστικότερα στη συνέχεια, και ιδιαίτερα ύστερα από το «κήρυγμα» του Ψυχάρη, εγκαταλείπει τη γλώσσα που αξιώνει να γίνει κοινή εθνική και ακολουθεί το παράδειγμα των Επτανήσιων ποιητών, που

έμειναν πιστοί στη δημοτική [4]. Με την αρχή του 20^{ού} αιώνα, η ζωντανή γλώσσα του ελληνικού έθνους έχει γίνει οριστικά όργανο της νέας τεχνολογίας. Λίγο αργότερα καθιερώνεται και στην παιδεία, ως σχολική γλώσσα, ρυθμισμένη γραμματικά με βάση τις σχολικές ανάγκες [5].

2 Γλωσσική ποικιλία

Η σημερινή ΝΕ γλώσσα περιλαμβάνει λέξεις, από τις οποίες άλλες δημιουργήθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν από τα αρχαιότερα ακόμα χρόνια από τους Έλληνες, άλλες σχηματίστηκαν αργότερα, σε διάφορες περιόδους της πορείας της ελληνικής γλώσσας διαχρονικά, ενώ άλλες αποτέλεσαν προϊόντα δανεισμού από ξένες γλώσσες λαών, με τους οποίους οι Έλληνες επικοινωνούσαν. Τέλος, άλλες δημιουργήθηκαν και δημιουργούνται τα νεότερα χρόνια [6].

Σε μία ζωντανή γλώσσα, όπως είναι η ΝΕ, χρησιμοποιούνται συχνά διαφορετικές εκφράσεις, διαφορετικές λέξεις αλλά και διαφορετικές μορφές των ίδιων λέξεων από τους ομιλητές, προκειμένου να δηλωθεί η ίδια ή περίπου η ίδια έννοια. Η ποικιλία των γλωσσικών χρήσεων είναι εμφανής τόσο στη μορφολογία και τη σύνταξη όσο και στη φωνητική και το λεξιλόγιο [7]. Τα επίπεδα ύφους αποτελούν λειτουργικές ποικιλίες που προσφέρουν στον ομιλητή εναλλακτικούς τρόπους, για να εκφράσει αποτελεσματικά αυτό που ακριβώς θέλει στην εκάστοτε χρονική στιγμή [8]. Ο Παπαρίζος [9] αναφέρει ότι η ετερογένεια αυτή συνίσταται σε αριθμό γλωσσικών ποικιλιών, που μπορεί να είναι ξεχωριστές μορφές της ίδιας γλώσσας. Η εφαρμογή ξεχωριστών κωδίκων υπόκειται σε κοινωνιογλωσσικούς κανόνες που καθορίζουν την ισορροπία ανάμεσα στην ποικιλία και το κοινωνικό συμπεριέχον. Πολλές από αυτές τις λεκτικές διαφοροποιήσεις των ομιλητών είτε σχετίζονται με την καταγωγή τους, την ηλικία τους, το φύλο τους και το μορφωτικό τους επίπεδο είτε οφείλονται στο διαφορετικό ύφος που θέλουν να προσδώσουν στο λόγο τους σε κάθε περίπτωση. Η για πολλά χρόνια συνύπαρξη και παράλληλη χρήση της Καθαρεύουσας και της Δημοτικής προσέφερε στη ΝΕ λεξιλόγιο που προερχόταν τόσο από τη λόγια όσο και από τη λαϊκή γλωσσική παράδοση. Τα περισσότερα φαινόμενα γλωσσικής ποικιλίας στη ΝΕ εντάσσονται στον άξονα «λόγιο – λαϊκό». Η εκμετάλλευση αυτού του λεξιλογικού αποθέματος δίνει τη δυνατότητα δημιουργίας λεπτών ή και πιο έντονων υφολογικών αποχρώσεων [10].

2.1 Λαϊκές και Λόγιες λέξεις – Νεολογισμοί: Ζητήματα ορολογίας

Ως προς την προέλευσή τους, οι λέξεις της ΝΕ διακρίνονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: τις *λαϊκές* και τις *λόγιες*. *Λαϊκές* ορίζονται οι λέξεις, οι οποίες εκφράζουν κατά κανόνα έννοιες που έχουν σχέση με την καθημερινή ζωή και τις συχνές ανθρώπινες δραστηριότητες και χρησιμοποιούνται αδιάλειπτα από τότε που εντάχθηκαν στο ελληνικό λεξιλόγιο, π.χ. *καρέκλα*, *φαγητό*, *θρανίο* κτλ. [11]. Ονομάζονται λαϊκές, επειδή ήταν εξαρχής λέξεις που

χρησιμοποίησε ή καθιέρωσε ο λαός [12]. Στις λαϊκές περιλαμβάνονται ελληνικές και ξένες λέξεις. Στις ελληνικές περιέχονται όλες όσες δημιουργήθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν από τους Έλληνες από την αρχαιότητα ως σήμερα. Ορισμένες από αυτές δεν τροποποιήθηκαν ως προς τη μορφή ή άλλαξαν πολύ λίγο, όπως *ουρανός*, *έργο*, *από*, *ένα*, *πέντε*. Άλλες λέξεις διαφοροποιήθηκαν αρκετά, όπως μητέρα (από το μήτηρ), χέρι (από το χείρ), βόδι (από το βους) κτλ. [13].

Ως προς την καταγωγή τους οι λόγιες λέξεις είναι δύο ειδών: α) αρχαίες λέξεις, με την επαναφορά στον γραπτό καταρχήν λόγο λέξεων της αρχαίας ελληνικής, οι οποίες είχαν πάψει να χρησιμοποιούνται για πολλούς αιώνες, όπως π.χ. καθηγητής, συμβόλαιο κ.ά. και β) λόγιες νεόπλαστες λέξεις, που δεν υπήρξαν στο παρελθόν, δημιουργήθηκαν ωστόσο με βάση στοιχεία (ρίζες, καταλήξεις κτλ.) από αρχαίες ελληνικές λέξεις και ονομάζονται *νεολογισμοί*, όπως *γραμματολογία*, *πυροσβέστης* *αστεροσκοπείο* κ.ά. [14].

Η Αναστασιάδη – Συμεωνίδη [15] αναφέρει ότι με τον όρο *νεολογισμός* εννοούμε κάθε νέα λεξική μονάδα που εμφανίζεται στο νεοελληνικό λεξιλόγιο και ότι πρόκειται για νέο γλωσσικό σημείο με δύο όψεις, ή μόνο για μία νέα από τις δύο όψεις του γλωσσικού σημείου (σημαίνουν ή σημαίνόμενο), οπότε μιλούμε αντίστοιχα για φωνολογικό ή σημασιολογικό νεολογισμό.

Οι νεολογισμοί είναι αφθονότατοι στην ελληνική, καθώς και σε άλλες γλώσσες, γιατί εκφράζουν έννοιες του καλλιεργημένου λόγου, ιδίως του επιστημονικού και αποτελούν σημαντικό στοιχείο της γλώσσας [16]. Αναφέρουμε ορισμένα παραδείγματα νεολογισμών με τις αντίστοιχες λαϊκές λέξεις, όπου υπάρχουν, οι οποίες είτε χρησιμοποιούνται ακόμη παράλληλα με τις λόγιες είτε έχουν λησμονηθεί: [17].

αναπητήρας	-	τσακμάκι < τ. <i>çakmak</i>
διαφήμιση	-	ρεκλάμα < γαλ. <i>réclame</i>
ημερομίσθιο	-	μεροκάματο
λαιμοδέτης	-	γραβάτα < γαλ. <i>cravate</i>

Νεολογισμοί είναι μεταξύ άλλων οι εξής: [18]

λαθρεμπόριο (1809): < *ΑΕ λάθρα* + *ΝΕ εμπόριο*)

πανεπιστήμιο (στη δεκαετία του 1810-1820: *ΑΕ πανεπιστήμων*)

πρωτοβουλία (1871: < *πρώτος* + *ΑΕ βουλή*)

2.2 Διάλεκτοι

Η ελληνική μητρική γλώσσα δε μιλιέται από όλους τους ομιλητές το ίδιο παντού, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Η γλώσσα μας παρουσιάζει παραλλαγές ή *ιδιωματικές ποικιλίες*

όχι μόνο μεταξύ δύο τόπων που απέχουν ο ένας από τον άλλο, όπως π.χ. ο Έβρος και τα Γρεβενά, αλλά και μεταξύ διπλών χωριών, όπως του Πλωμαρίου και της Αγιάσου στη Λέσβο. *Ιδίωμα και Διάλεκτο* ονομάζουμε συνήθως το ίδιο πράγμα, υποδιαίρεσεις της ίδιας γλώσσας [19]. Ως *διάλεκτοι*, συνήθως, χαρακτηρίζονται γλωσσικές ποικιλίες που μιλιούνται σε μεγαλύτερη γεωγραφική έκταση ή έχουν έντονη διαφοροποίηση από τη Νεοελληνική (π.χ. ποντιακά, κρητικά, κυπριακά), ενώ *ιδιώματα* ονομάζονται μικρότερης έκτασης τοπικές ποικιλίες χωρίς μεγάλες διαφορές από την Κοινή [20].

Η Διάλεκτος καθορίζεται από την καταγωγή, τη γεωγραφική ή την κοινωνική προέλευση κάποιου και αντανακλά την κοινωνική τάξη πραγμάτων με την έννοια της κοινωνικής δομής. Περιπτώσεις διαλεκτικής ποικιλότητας συνιστούν οι ποικιλίες με βάση την κοινωνική τάξη ή το κοινωνικό στρώμα, την προέλευση: *αγροτική – αστική*, τη γενιά: *γονείς – παιδιά*, το φύλο, την ηλικία [21].

Ως *ιδιωματοσιμός*, τέλος, ορίζεται ένας τύπος διαλεκτικός, άγνωστος στην Κοινή, π.χ. σκαλώνω αντί σκαφαλώνω [22].

3 Το πρόβλημα της Ορθογραφίας

Ορθογραφία ονομάζεται η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην προφορική μορφή μιας γλώσσας και στη γραπτή της απόδοση, όπως αυτή έχει καθιερωθεί ιστορικά [23].

Αν φυλλομετρήσουμε τα βιβλία της ΝΕ Γλώσσας και Λογοτεχνίας του Δημοτικού και του Γυμνασίου και τα ελληνικά λεξικά της ΝΕ, γίνεται αμέσως αντιληπτό ότι υπήρχαν και υπάρχουν ακόμη και σήμερα σε μικρότερο βαθμό αδιέξοδα, στα οποία έχει οδηγηθεί το πρόβλημα της νεοελληνικής ορθογραφίας [24].

Τα λεξικά Τεγόπουλου – Φυτράκη και Πατάκη ακολουθούν σχεδόν απόλυτα τις ορθογραφικές θέσεις της Γραμματικής Τριανταφυλλίδη, ενώ το Νέο Ελληνικό Λεξικό της Σύγχρονης Ελληνικής Δημοτικής του Εμμ. Κριαρά (ΝΕΛ) και το Λεξικό Μπαμπινιώτη (ΝΕΓ) αποκλίνουν σε αρκετά σημεία από τις αρχές που καθιέρωσε ο Τριανταφυλλίδης [25]. Είναι γνωστό πως στη σημερινή κοινή γλώσσα, τη ΝΕ, ακούγονται παράλληλα και συχνά γράφονται γλωσσικά στοιχεία διπλά ή κάποτε και πολλαπλά, όπως είναι:

- α. Μορφολογικοί τύποι: κανείς – κανένας, αγαπά – αγαπάει, φοβόμουν – φοβόμουνα, ανθίζω – ανθώ.
- β. Φωνητικοί τύποι της ίδιας λέξης: παιχνίδι – παιγνίδι, φασούλι – φασόλι.
- γ. Διπλό γένος: ο κρίνος – το κρίνο.
- δ. Διπλές λέξεις για το ίδιο πράγμα: αχλάδι – απίδι.

ε. Λέξεις με διπλή σημασία: γιατρίνα (η γυναίκα του γιατρού και η γυναίκα που ασκεί το επάγγελμα του γιατρού) [26].

4 Λεξικογραφικές Πολυτυπίες σε ΝΕ Λεξικά και σχολικά εγχειρίδια

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί παραθέτουμε τις λεξικές μονάδες της ΝΕ (παράλληλοι, ελάχιστα παραλλαγμένοι φωνολογικά, μορφολογικά ή σημασιολογικά τύποι) που καταγράψαμε, έπειτα από αποδελτίωση που πραγματοποιήσαμε. Συγκεκριμένα οι τύποι που συγκεντρώθηκαν ήταν:

ΓΛΩΣΣΑ Ε΄		ΓΛΩΣΣΑ ΣΤ΄		
κτίσματα	χτίσματα	βδέλα	αβδέλλα	βδέλλα
απόγεμα	απόγευμα	γαρούφαλλο	γαρύφαλο	γαρύφαλλο
σκόλη	σχόλη	μαντίλα		μαντήλα
ψέλνω	ψάλλω	συχωρώ		συγχωρώ
γάβγισμα	γαύγισμα	νιώθω		νοιώθω
ξεγνοιάζω	ξενοιάζω			
μερμήγκι	μυρμήγκι			
παιγνίδια	παιχνίδια			
λευτεριά	ελευθερία			
παλικάρι	παλληκάρι			

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ Ε΄ – ΣΤ΄ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ			
πέλαγος	πέλαγο	λευτεριά	ελευθερία
δάσκαλους	δασκάλους	ξεκολνώ	ξεκολλώ
συχάζω	ησυχάζω	κορφή	κορυφή
περικαλέσω	παρακαλέσω	συνοδιά	συνοδεία
βαγγέλιο	ευαγγέλιο	χτίρια	κτίρια
εφέτος	φέτος	φετινός	εφετινός
κόλα	κόλλα	επιταυτού	επίτηδες
αυγό	αβγό	απόγευμα	απόγεμα
θάμα	θαύμα	μερμήγκι	μυρμήγκι
βαθρακός	βάτραχος	κόρφος	κόλπος

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	
εφέτος σφενδονίζω αγέρας παππούς χιτισμένα	φέτος σφεντονίζω αέρας πάππος χιτισμένα

ΚΕΙΜΕΝΑ Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ		
στοίχημα στενόχωρη θρέβω αυγό περηφάνια	θρέφω	στοίχημα στενάχωρη τρέφω αβγό υπερηφάνεια

Με βάση τις κατηγοριοποιήσεις που αναφέραμε παραπάνω, μπορούμε να επισημάνουμε τα εξής:

Γλώσσα Ε΄ Δημοτικού

Ψάλλω (λόγια) / ψέλνω (λαϊκή): Στα ΛΝΕΓ, ΛΚΝ, ΛΝΕΛ και Γεωργοπαπαδάκου αναφέρονται και οι δύο τύποι.

Παραδείγματα: 1. *Ψέλνω εκκλησιαστικούς ύμνους.*

2. *Σηκώθηκαν όρθιοι και άρχισαν να ψάλλουν τον Εθνικό Ύμνο.*

ψάλλω: αρχ. □ ψάλ – jω (ΛΝΕΓ, ΛΚΝ)

ψέλνω: μsn. Μεταπλαστικός τύπος σε –νω με βάση τον αόριστο έψαλα κατά το σχήμα έψαλα - ψάλω – ψέλνω, για σαφέστερη διάκριση των δύο ρηματικών θεμάτων του συνοπτικού (αοριστικού) και του μη συνοπτικού (ενεστωτικού) (ψαλ -, ψελν -), καθώς και για επέκταση του [e] στον ενεστώτα των μεταπλασμένων ρημάτων (ΛΝΕΓ, ΛΚΝ).

απόγευμα (λόγια) / απόγεμα (λαϊκή) / απόγιομα (λαϊκότρ.): Στα ΛΝΕΓ και ΛΚΝ αναφέρονται οι δύο πρώτοι τύποι, ενώ στα λεξικά ΛΝΕΛ και Γεωργοπ. αναφέρονται και οι τρεις γραφές. **απόγευμα** □ από + γεύμα **απόγεμα:** μsn. □ απόγευμα με αφομοίωση νm > nm και απλοποίηση του διπλού συμφώνου [nm>m] (ΛΚΝ)

Γλώσσα ΣΤ΄ Δημοτικού

βδέλλα (λόγια) / αβδέλλα (λαϊκότρ.) / βδέλα: Στα Λεξικά ΛΚΝ, ΛΝΕΛ και Γεωργοπ. αναφέρονται οι τύποι βδέλλα και αβδέλλα, στον ΛΝΕΓ μόνο η γραφή βδέλλα, ενώ η γραφή βδέλα αναφέρεται στη «Γλώσσα» της ΣΤ΄ Δημοτικού.

Παραδείγματα: 1. *Το σώμα της ήταν καταφαγωμένο από τις αβδέλλες.*
2. *Κόλλησε πάνω μου σαν βδέλλα.*

Ανθολόγιο Ε΄ - Στ΄ Δημοτικού

κορυφή (λόγια) / **κορφή** (λαϊκή): Στα ΛΝΕΓ, ΛΚΝ, ΛΝΕΛ και Γεωργοπ. αναφέρονται και οι δύο τύποι. **κορυφή** < αρχ., ήδη ομηρικό < *κόρυ(ς)*, *-υθος* «περικαφαλαία» (με παράγωγο τέρμα *-φη*). Ίσως ανάγεται στη λεξιλογική οικογένεια του Ινδοευρωπαϊκού *ker-a* «κεφάλι» από όπου το αρχαίο *κάρ-α*. Κατ' άλλη άποψη το ουσιαστικό *κόρυς* έχει προελληνική (πελασγική) αρχή (ΛΝΕΓ). **κορφή**: μσν. < αρχ. *κορυφή* με συγκοπή του άτονου [i] ανάμεσα σε δύο σύμφωνα: *κορφή* (ΛΚΝ).

πέλαγος (λόγια) / **πέλαγο** (λαϊκή – λογοτ.) / **πέλαο** (λαϊκή): Στα ΛΝΕΓ, ΛΚΝ, ΛΝΕΛ και Γεωργοπαπαδάκου αναφέρονται οι δύο πρώτοι τύποι, ενώ η γραφή *πέλαο* αναφέρεται μόνο στο λεξικό ΛΝΕΛ. **πέλαγος**: < αρχ. < θ. *πελά* + *κατάλ.* *-γος*. Το θέμα *πελά* ανάγεται σε ινδοευρωπαϊκή γλώσσα, *rela* – «ευρύς, πλατύς – επίπεδος, πβ. λατ. *Planus* (> γαλλ. *Plain*) (ΛΝΕΓ).

Νεοελληνική Γλώσσα Α΄ Γυμνασίου

αέρας (λόγια) / **αγέρας** (λογοτ.): Οι τύποι αναφέρονται και στα τέσσερα παραπάνω λεξικά. **αέρας**: μσν. < αρχ. *αήρ*, *αέρος* (λογοτ.) [ήδη ομηρικό] < *αήρ* (γεν. *α – φέρ –ος*) το οποίο συνδεόμενο με το ρήμα (*F*) *είρω* > αίρω «υψώνω, σηκώνω». Μέσω του λατ. *Aer* η λέξη διαδόθηκε σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες, π.χ. γαλλ. *air* (> αγγλ. *air*), ισπαν. *aire*, ital. *aria*, ιρλ. *aer*. (ΛΝΕΓ) Επίσης, **αέρας** με ανάπτυξη μεσοφωνηεντική [j] για αποφυγή χασμωδίας (ΛΚΝ). **αγέρας**: μσν. (λογοτεχνικός τύπος).

κτίζω (λόγια) / **χτίζω** (λαϊκή): Και οι δύο τύποι αναφέρονται στα τέσσερα παραπάνω λεξικά. **κτίζω**: αρχ. (ήδη, μκ. μετοχή *κί – τί –με – νο*: κείμενος), πράγμα που ίσως οδηγεί σε αρχικό ρηματικό τύπο κτείμι). (ΛΝΕΓ) **χτίζω**: μσν. < αρχ. *κτίζω* με ανομοιωτικό τρόπο άρθρωση (*kt > χt*) (ΛΚΝ).

Κείμενα Α΄ Γυμνασίου

τρέφω (λόγια) / **θρέφω** (λαϊκή): Και οι δύο τύποι αναφέρονται και στα τέσσερα λεξικά ΛΝΕΓ., ΕΤ.Λ.ΜΠ, ΛΚΝ., ΛΝΕΛ., Λ. Γεωργοπαπαδάκου, **τρέφω** < αρχ. *τρέφω*, **θρέφω** < αρχ. *τρέφω* με μεταπλασμό, βάσει του αρχαίου αορίστου *έθρεψα* (υποτ. *θρέψω*) από όπου το συνοπτικό θέμα *θρεψ-*. (Λ.ΕΤ.ΛΝΕΓ, ΛΝΕΓ, ΛΚΝ.)

στενόχωρος (λόγια) / **στενάχωρος** (λαϊκή): Απαντώνται και οι δύο τύποι στο ΛΝΕΓ., ΕΤ.Λ.ΜΠ, ΛΚΝ., ΛΝΕΛ., Λ. Γεωργοπαπαδάκου. **στενόχωρος** (ελνστ.) < αρχ. στενός + χώρος. **στενάχωρος** (μτγν.) < *στενόχωρος*, οφείλεται σε επίδραση του επιρρήματος *στενά*. Ο τύπος αυτός έχει παραγάγει ρήμα **στεναχωρώ** αντί του ομαλού **στενοχωρώ** (Λ.ΕΤ.ΜΠ).

πάππος (λόγια) / **παππούς** (λαϊκή): Οι δύο τύποι αναφέρονται στα λεξικά: ΕΤ.ΜΠ, ΛΝΕΓ, ΛΚΝ, ΛΝΕΛ. Στο λεξικό Γεωργοπαπαδάκου απαντάται μόνο ο τύπος *παππούς*. **πάππος** < **αρχ.** *πάππος* [ήδη από τον 5^ο αιώνα συναντάται με τη σημασία παππούς και γενικότερα «πρόγονος»]. **παππούς** < **μσν.** *παππούς* / *πάππους* (με καταβίβασμό του τόνου < αρχ. *πάππος*, με επίδραση της κλητικής προσφώνησης *πάππου* (της νηπιακής γλώσσας, που οφειλόταν στο συχνό άκουσμα της γενικής πτώσης του *πάππου*) (Λ.ΕΤ.ΜΠ).

5 Μερικές προβληματικές ορθογραφίες

Πολλές λέξεις της γλώσσας μας, λόγιες ή λαϊκές, που διατήρησαν τον αρχαίο τύπο, έχουν ορθογραφία που αμφισβητείται από πολλούς (*κάθισα – κάθησα*) ή δεν ορθογραφούνται σωστά (*συγγνώμη – συγνώμη, προάστιο - προάστειο*) ή συγχέονται με άλλες λέξεις και γράφονται λανθασμένα (εφορία και ευφορία, *λατρεία και ειδωλολατρία*). Ως προς τις καταλήξεις, συχνά παρατηρείται σύγχυση και ακαταστασία ή επειδή δεν επικράτησε η σωστή γραφή ή επειδή υπάρχουν διαφορετικές αντιλήψεις και τρόποι να εφαρμοστεί η **ιστορική ορθογραφία** στη γραφή τους: *βράδυ – βραδύνος – βραδυά ή βράδι, βραδινός, βραδιά, βραδιάζω* [27]. Μερικές από τις περιπτώσεις αυτές παραθέτουμε στη συνέχεια:

αβγό / **αυγό**: Οι Μ. Τριανταφυλλίδης, Γ. Μπαμπινιώτης, Εμμ. Κριαράς και άλλοι γλωσσολόγοι ισχυρίστηκαν με ακαταμάχητα επιχειρήματα ότι δεν δικαιολογείται η δίφθογγος -*αυ-*, δεδομένου ότι η λέξη προέρχεται από την έκφραση *τα ωα* μέσα από μία σειρά μεταβολές, γι' αυτό δικαιολογείται η φωνητική απόδοση *αβγό*. Στα ΛΝΕΓ και ΛΝΕΛ αναφέρονται και οι δύο τύποι, αλλά η γραφή *αυγό*, χωρίς σχόλια, παραπέμπει στη γραφή *αβγό*. Τα λεξικά αυτά μένουν πιστά στην ετυμολογία, ενώ το ΛΚΝ ακολούθησε τη λόγια παράδοση.

Ετυμ.: (ΛΚΝ): αρχ. *ωόν* > πληθ. *τα ωά* > *τα ωγά* με ανάπτυξη μεσοφωνητική (γ) για αποφυγή της χασμωδίας > [tα wγα] τροπή του |ο| σε ημίφωνο για αποφυγή της χασμωδίας > μσν. *ταυγά* (τροπή του ημίφωνου σε |ν| πριν από το ηχηρό σύμφωνο >, ανασυλλαβισμός (t-ανγα) και νέος ενικός *το αυγό*.

. Ο Μπαμπινιώτης τονίζει ότι: «η γραφή *αυγό* μολονότι διδασκόταν επί πολλά χρόνια και έχει περάσει στη σχολική γραμματική, δεν είναι σωστή και δεν δικαιολογείται ετυμολογικά, εφόσον δεν υπάρχει δίφθογγος – αυ στη λέξη. Οι φθόγγοι |αυ| που ακούγονται κατά την προφορά της οφείλονται σε κανονική φωνητική εξέλιξη του αρχαίου πληθυντικού *τα ωά*, όπως επιβεβαιώνεται από την ετυμολογία. Συνεπώς, η μόνη ορθή γραφή είναι *αβγό*» [28].

Βάτραχος / βάθρακος / βαθρακός / βατραχός: Στο ΛΝΕΛ

Βάτραχος / βάθρακος / βάθρακας : Στο ΛΝΕΓ

Στο ΛΚΝ αναφέρεται μόνο η γραφή *βάτραχος*. Ο Μπαμπινιώτης [29] αναφέρει ότι το αρχαίο ουσιαστικό *βάτραχος* συναντάται ήδη από την αρχαιότητα με ποικίλους τύπους εξαιτίας της διαλεκτικής διαφοροποίησης. Οι κοινότερες μορφές του είναι *βότραχος*, *βρόταχος*, *βάθρακος*, *βράταχος*, ενώ από παρασύνθεση με άλλες λέξεις σχηματίστηκαν επίσης οι τύποι *βρούχετος*, *βύθρακος*, *βρύτιχος*, *βλίταχος*. Η ποικίλη παράδοση της λέξης διατηρήθηκε στη Μεσαιωνική Ελληνική και διασώθηκε κατά μεγάλο μέρος στις νεοελληνικές διαλέκτους.

Παραδείγματα: 1. *Κολυμπάει σαν βάτραχος.* 2. *Χοροπηδάει σαν βαθρακός.*

Βράδι / βράδυ, βραδιά / βραδειά, βραδυνός / βραδινός:

Παραδείγματα: 1. *Δουλεύει απ' το πρωί ως το βράδυ.*
2. *Κοντεύει το βράδι κι ακόμα δεν τελείωσα τις δουλειές μου.*

Το θηλ. *βραδιά* προέρχεται από το *βραδέα*, το οποίο προήλθε από το θηλυκό (μεσαιων) *βραδεία βραδεία* > *βραδία* > *βραδιά* (όπως *μηλέα* > *μηλιά*). Έχουμε δηλαδή συνίζηση από τη συμφορά του –έα σε –ιά. Προκειμένου περί του *βραδινός*, πάλι η σωστή γραφή είναι με - ι – (- ινός) , γιατί το επίθετο σχηματίζεται με ολόκληρη την κατάληξη του – ινός, που προστίθεται στο θέμα της λέξης *βραδ* – *υ*: *βραδ-ινός* και όχι *βράδυ*: *βραδυ-νός* [30].

Τρένο / Τραίνο:

Στα ΛΝΕΓ και ΛΝΕΛ Κριαρά αναφέρονται και οι δύο τύποι, κυρίως όμως εμμένουν στη χρήση της πρώτης γραφής. Στο ΛΚΝ αναφέρεται μόνο η πρώτη λέξη. Ο τύπος *τρένο* γράφεται από τη συντριπτική πλειονότητα των Νεοελλήνων και δεν έχει νόημα να κρατάμε το *αι* για δάνειες λέξεις.

ετυμολογία: <ιταλ. *treno*< γαλλ. *train*.

Η λέξη προέρχεται από το γαλλ. *train* και εξαιτίας της παρουσίας και επίδρασης του αγγλ. *train*, η λέξη γραφόταν στο παρελθόν συνήθως με -αι- : *τραίνο*. Εντούτοις, τονίζει ο Μπαμπινιώτης, ως ξένη λέξη της Ελληνικής απλογραφείται: *τρένο* [31].

συγγνώμη / συγγώμη: ετυμ. αρχ. < ρ. συγγινώσκω «συμφωνώ – αναγνωρίζω, παραδέχομαι» κυρίως «συγχωρώ» (κατά το σχήμα των απλών *γινώσκω – γνώμη*) < συγ – (< πρόθεση συν).

Η επίσημη προφορά της λέξης είναι (σινηνομι) με έρρινο φθόγγο πριν από το β' συνθετικό. Ωστόσο, στον συνήθη προφορικό λόγο το έρρινο (η) τείνει να παραλείπεται και αυτό μερικές φορές αποτυπώνεται στην απλοποιημένη γραφή **συγγώμη** (με ένα –γ–), για διευκόλυνση της άρθρωσης [32]. Πάντως, είναι προτιμότερο να γράφεται η λέξη σύμφωνα με την ετυμολογική της σύσταση **συγγνώμη** (με δύο –γ–) [33].

5 Διδακτική αξιοποίηση των διπλοτυπιών

Η διδασκαλία και η εκμάθηση του λεξιλογίου δεν θα πρέπει να γίνεται τυχαία ή ευκαιριακά, αλλά στοχευμένα και συστηματικά. Το λεξιλόγιο θα πρέπει να διδάσκεται μέσα από δραστηριότητες δημιουργικής παραγωγής προφορικού και γραπτού λόγου. Η διδασκαλία του λεξιλογίου, συνεπώς, πρέπει να εντάσσεται πλέον στη γενικότερη αντίληψη της κειμενοκεντρικής προσέγγισης του γλωσσικού μαθήματος [34].

Για τη διδασκαλία του λεξιλογικού πλούτου, τη διερεύνηση και τον εμπλουτισμό του λεξιλογίου, η διδακτική διαδικασία οφείλει να ενισχύεται με στρατηγικές εκμάθησης λεξιλογίου με τη χρήση ειδικών ασκήσεων [35]. Στόχος των εγχειριδίων γραμματικής πρέπει να είναι η εξοικείωση των μαθητών με φαινόμενα πολυτυπίας σε όλα τα επίπεδα λόγου [36].

Η παρέμβαση, τέλος, των εκπαιδευτικών δεν θα πρέπει να είναι άστοχη επιστημονικά και παιδαγωγικά. Πρέπει να αποφεύγουν τον κοινωνικό στιγματισμό με την αρνητική αξιολόγηση της γλωσσικής ποικιλίας («πες το σωστά», «πες το καλύτερα», «αυτό δεν λέγεται») [37].

6 Συμπεράσματα

Κάθε νέα πρόταση είναι αναγκαίο να αντιμετωπίζεται με βάση τη λειτουργικότητά της, και, φυσικά, θα πρέπει να οδηγεί προς την ουσιαστική απλούστευση και όχι προς την περιπλοκή της κατάστασης, π.χ. αφτί αντί αυτί και αβγό αντί αυγό.

Κάθε ομιλητής παράγει λόγο ανάλογα με την κοινωνικοπολιτισμική περίσταση, τροποποιώντας το ύφος του ανάλογα με το βαθμό επιστημότητας της κατάστασης [38].

Τα νέα εγχειρίδια Γραμματικής πρέπει να έχουν στόχους πρακτικούς, που να αποβλέπουν στην καλλιέργεια των γλωσσικών δεξιοτήτων των μαθητών – αναγνωστών, για την επίτευξη του καλύτερου επικοινωνιακού αποτελέσματος.

Σύμφωνα με τις αρχές της επικοινωνιακής προσέγγισης της γλωσσικής διδασκαλίας, είναι αναγκαίο οι εκπαιδευτικοί να καλλιεργούν τη γλωσσική ποικιλία μέσα στην τάξη. Συνεπώς, εκτός της πρότυπης γλώσσας, θα πρέπει να δίνουν έμφαση και σε άλλες γλωσσικές ποικιλίες.

7 Βιβλιογραφικές αναφορές

- [1] Τριανταφυλλίδης, Μ. *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής). Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη, 2002, 4.
- [2] Τριανταφυλλίδης, Μ. *Νεοελληνική Γραμματική. Ιστορική Εισαγωγή*, 3^{ος} τόμος. Άπαντα.

Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (ΙΝΣ) Θεσσαλονίκη, (1938) 1993, σσ, 14-15.

- [3] Χατζησαββίδης, Σ. & Χατζησαββίδου, Α. *Γραμματική Νέας Ελληνικής Γλώσσας Α΄, Β΄, Γ΄ Γυμνασίου*. Αθήνα, 2009, 16.
- [4] Τριανταφυλλίδης, Μ. 2002. ό.π., 7.
- [5] Τριανταφυλλίδης, Μ. 2002, ό.π., 7.
- [6] Χατζησαββίδης, Σ. & Χατζησαββίδου, Α. 2009. ό.π., 157.
- [7] Καβουκόπουλος, Φ., Παραδιά, Μ., Χατζησαββίδης, Σ. & Μήτσης, Ν. Οι γραμματικές περιγραφές της νέας ελληνικής και η νέα σχολική Γραμματική Γυμνασίου. *Νέα Παιδεία*, τ. 134, Αθήνα, 2010, 92-124.
- [8] Μπασλής, Ν. *Κοινωνιογλωσσολογία. Μικρή εισαγωγή*. Γρηγόρη. Αθήνα, 2006, 53. Παυλίδου, Θ. *Επίπεδα Γλωσσικής Ανάλυσης*. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1995, 122. Παπαρίζος, Χ. *Επικοινωνιακή Προσέγγιση*. Αθήνα: Νέα Παιδεία, Αθήνα, 1990, 24-25.
- [9] Παπαρίζος, Χ. ό.π., 24-25.
- [10] Χατζησαββίδης, Σ. & Χατζησαββίδου, Α., ό.π., 157.
- [11] Χατζησαββίδης, Σ. & Χατζησαββίδου, Α. 2009. ό.π., 157.
- [12] Τριανταφυλλίδης, Μ. 2002, ό.π., 99.
- [13] Χατζησαββίδης, Σ. & Χατζησαββίδου, Α. 2009. ό.π., 157.
- [14] Τριανταφυλλίδης, Μ. 2002, ό.π., 99. Χατζησαββίδης, Σ. & Χατζησαββίδου, Α. 2009, ό.π. 157.
- [15] Αναστασιάδη - Συμεωνίδη, Α. *Η Νεολογία στην Κοινή Νεοελληνική*. Α. Π. Θ. Θεσσαλονίκη 1986, 26-2. Τομπαΐδης, Δ. *Λεξιλογικά της Νέας Ελληνικής*. Επικαιρότητα. Αθήνα, 1998, 26-27.
- [16] Τομπαΐδης, Δ., ό.π., 51.
- [17] Τομπαΐδης, Δ., ό.π., 52.
- [18] Mackridge, P. Η Νεοελληνική Γλώσσα. Κ. Ν. Πετρόπουλος (μτφρ), Πατάκης, Αθήνα, 1990, 432.
- [19] Τριανταφυλλίδης, Μ. (1938) 1993. ό.π., 62-68.
- [20] Κακριδή, Μ., Κατή, Δ. & Νικηφορίδου, Β. Γλωσσική ποικιλία και σχολική επίδοση. *Γλωσσικός Υπολογιστής 1(1)*. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 103-112.
- [21] Αρχάκης, Α. & Κονδύλη, Μ. *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*. Νήσος. Αθήνα, 2004, 94.
- [22] Τριανταφυλλίδης, Μ. (1938) 1993. ό.π., 62-68.

- [23] Παπαναστασίου, Γ. Γλώσσα και Ορθογραφία. Στο: Α. Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα*. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη, 2001, 194-198.
- [24] Ιορδανίδου, Α. Η ορθογραφία στα νεοελληνικά λεξικά. *Γλώσσα*, 44. Αθήνα, 1998, 4-21.
- [25] Ιορδανίδου, Α. ό.π., 4-21.
- [26] Τριανταφυλλίδης, Μ. (1941) 2002, ό.π., κδ'.
- [27] Τριανταφυλλίδης, Μ. *Νεοελληνική Γραμματική της δημοτικής, ορθογραφικός οδηγός*. 3^η Έκδοση Ίδρυμα Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, (1941) 1988, 404-405.
- [28] Μπαμπινιώτης, Γ. 2010, ό.π., 54.
- [29] Μπαμπινιώτης, Γ. 2010, ό.π., 260.
- [30] Μπαμπινιώτης, Γ. 1998, ό.π., 399. Μπαμπινιώτης, Γ. 2010, ό.π., 276.
- [31] Μπαμπινιώτης, Γ. 1998, ό.π., 1811. Μπαμπινιώτης, Γ. 2010, ό.π., 1448-1449.
- [32] *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, ό.π., 1267.
- [33] Μπαμπινιώτης, Γ. 2010, ό.π., 1348.
- [34] Παραδιά, Μ. & Μήτσης, Ν. *Η διδασκαλία του λεξιλογίου στην ελληνική εκπαίδευση*. Gutenberg, Αθήνα, 2011, 355.
- [35] Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. «Η λεξικογραφία στην εκπαίδευση», στο Χ. Τσολάκης (επιμ.) *Η διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας*. Κώδικας, Θεσσαλονίκη, 1997, 149-176.
- [36] Φιλιππάκη - Warburton, Ε., Γεωργιαφέντης, Μ., Κοτζόγλου, Γ. & Λουκά, Μ. *Γραμματική Ε' και Στ' Δημοτικού*. ΙΤΥΕ – ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ, Αθήνα, 2014, 5-6.
- [37] Βασιλάκη, Ε. Γλωσσική πολυμορφία και γλωσσική διδασκαλία στο Δημοτικό Σχολείο. Ανακτήθηκε από το διαδίκτυο 21/5//2015: eclass.uth.gr/eclass/modules/document/file.
- [38] Παπαρίζος, Χ. *Επικοινωνιακή Προσέγγιση*. Αθήνα: Νέα Παιδεία, Αθήνα, 1990, 24-25.

Σοφία Ζερδελή

Φιλολόγος- Διδάκτωρ Δ.Π.Θ.
Ηλ. ταχ.: sofizedeli@yahoo.gr